

Response to Royal Address - Niuatoputapu

KOLE KEU FAKATAPU KI HE 'OTUA MAFIMAFI NA'E FAI KI AI E TUKUFONUA PE'A 'OKU KEI HOKO KOE MALUMALU'ANGA 'O TONGA. TAPU KIHE HAU 'O E FONUA KINGI TUPOU 6, TA'AHINE KUINI NANASI PAU'U, TAPU KIA PILINISI UNUAKI 'O TONGA, HOU'EIKI 'O E FONUA HA'A TAUHI FONUA, TAPU KI HE EIKI MINISITA KA KOE FAKAFOFONGA FALEALEA 'O E ONGO VAHEFONUA. TAPU KI HE PALESITENI FAIFEKAU FAKATU'I DR.AHIO PE'A KOU KOLE KEU FAKAMALUMALU I HE TALAKAKATO 'O E PANGAI'NI. VAKALAHI 'OKU OU MAFANA LAHI HE PONGIPONGI'NI KOE NGA'HI KUOHILI NA'E FAKAHOKO ANGE KUO 'AO'AOFIA 'A NATULA PE'A 'UHO'UHA PE'A HAKOHAKO PE'A TALAMAI KEMAU TEUTEU PE KI HE AHO'NI, TAIMI NA'E FAKATAUTAU MAI AI 'A E 'OTUANGA'OFA NA'AKU FIEFIA HE KUO ASI MAI E MATA 'O E LA'A, KUO TAFITONGA KUO ANGIKI E MATANGI TONGA KOE TALAMONU KI HE FINANGALO LELEI A TUPOU 6 KENE HA'ELEA 'A E HUUFU 'O E KAMATA'ANGA 'OE FAKA'ALI'ALINGOUE 2014, PE'A HEIKAI KE LAVA KE FAKAPULIKI, PE'A IKAI IAI HA LEA IA KE FAKAHAA'I 'A E HOUNGA'IA I HE FOLOFOLA KUO TOE FAKAHOKO.

KO'EMAU FAI FATONGIA VAKALAHI KO'EMAU FEINGA KEMAU FAKAHOKO 'A E NGA'HI TO FOLOFOLA MOE NGA'HI VISIONE HE'O9KU MAU TUI KOE ME'A IA E FAI AI E LANGA FONUA. MAU LELE MAI HE TA'U KUO'OSI, FAKAHOKO MAI MEI LOTOTATAU 'OKU FIEMA'U HA VAKAPUNA. FEINGA MALOHI E PULE'ANGA, TOKONI PALEMIA, KAE'UMAA E FAKAFOFONGA KE A'U MAI KI HE 'AHO E HUUFU AI 'A E FAKA'ALI'ALINGOUE KUO MA'U E VAKAPUNA PE'A KOU FAKAFETA'I AI PE'A KOU KOLE AI NIUATOPUTAPU KUO IAI E VAKAPUNA FO'OU PE'A KUO HOPOKI AI PE IA I HE AHO HUUFU 'OE FAKA'ALI'ALI NGOUE 'I HE VAHEFONUA'NI, TAIMI TATAU PE FAKAHOKO MAI FIEMA'U KE 'IAI HA MAAMA KOE'UHII KOE NGA'HI VAA'IHALA 'O E FONUA'NI. KOU FAKAMALO AI KI HE FEINGA A E FAKAFOFONGA FALEALEA PE'A PEHEE KIHENE POTUNGAUE PE'A KOU FAKAMALO AI KIA PILINISI ATA KI HENE FAKA'AVA 'A E UHILA MAAMA E 9 HE 'AHO'NI, OKU TOE MOE FOI 'UHILA MAAMA SOLA E 30 E TOE 'OMAI MOIA. KOE FEINGA PE KE A'USIA 'A E NGA'HI VISIONE KUO TUKU MAI MEI FALELAHI KOE LANGA FONUA IA. MAFANA POTUNGAUE KOE'UHII KOE LAVA MAI E KAKAI E FONUA MOE TAKI E HAU KI HE FAKA'ALI'ALINGOUE, PE'A NA'E TU'UTU'UNI AI E HE PULE'ANGA MOE FEINGA 'A E POTUNGAUE PE'A TALI 'E HE FALEALEA KE HIKI E PALE 'O E SHOW 'O E TA'UNI MEI PA'ANGA 50,000 KIHE \$350,000, PE'A KOE AHO'NI KU KAMATA I NIUATOPUTAPU E HIKI MEIHE \$10000 O KAMATA I HE \$40000 TUPU. KOE FAKAMU MOE TUI A E POTUNGAUE MOE PULE'ANGA, KAMAU MUIAKI 'A E NGA'HI FOLOFOLA KUO TUKU MAI MOE NGA'HI LANGMAMA'O TENE HANGA PE O HIKI 'A E EKONOMIKA 'A E FONUA KOENI. NA'E FOLOFOLA MAI A LOTO TATAU KE TO'O PE'A FAKAMA'AMA'A 'A E TUKUHAU KAE MA'ANU HAKE 'A E 'EKONOMIKA 'O E FONUA. TU'UTU'UNI E PULE'ANGA KE TO'O KOTOA E TUKUHAU 'O E NGA'HI NAUNAU TOUTAI PE KOE NAUNAU NGOUE, PE'A OKU FIEFIA E KAKAI. KOU FAKAHOKO ATU KI HENE AFIO, I HE TA'U KUO'OSI 'OKU IAI E \$1,000,000 NO PESETI PE E TAHA FOLOFOLA MAI ENE AFIO OKU FU'U SI'ISI'I. VAKALAHI KOE TA'U FAKAPA'ANGA KOENI 'OKU IAI E PAANGA E 1300000 KUO VAHE'I 'E HE PULE'ANGA PE'A TALI 'EHE FALEALEA KE NO MEI AI A E KAU TOUTAI, NGOUE, FEFINE O FALEHANGA PE'A PEHE KI HE TAKIMAMATA. VAKALAHI, TA'U KUO'OSI NA'E 'IAI E FIEMA'U KE 'IAI HANO LANGA'I 'O E TOUTAI HENA'E IKAI KE 'IAI HAMAU OFISA TOUTAI. TA'U NI KUO OMI E OFISA TOUTAI KI HENI PE'A 'OKU NE TOKONI KI HONO LANGA E NGAUE FAKATOUTAI MOE MA'U;ANGA MO'UI KOIA, PE'A KOE KI MOTU'A PE IA MEIHE MAKAHOKOVALU KO SAILOSI PE'A KUO TAIMI KE NOFO AI PE 'A SAILOSI HENI. VAKALAHI NA'E 'IAI E FIEMA'U MEI LOTOTATAU KOE NGA'HI PROJECT KOE I TONGATAPU MO VAVA'U LAHI KE KAU AI E

ONGO NIUA, FIE FAKAHOKO ATU KUO TOE FAKALAHI MAI E FANGA SIPI PEA KOE VAKA KOEE NA'E HA'U 'ANENAI NA'E 'OMI AI E FANGA PATO. OKU IAI MOE PROJECT OKU 'AMANAKI KE HOPOKI I TONGAEIKI 'AE POTUNGAUE KOE FAAMA MOA PEA KUO PAU PE KAU AI 'A E ONGO NIUA KOE'UHI KO'EMAU TUI KI HE FOLOFOLA 'A'ENE 'AFIO, KOE ME'A OKU 'INASI AI A TONGAEIKI, VAVA'U LAHI KUOPAU KE 'INASI AI E ONGO NIUA. 'OKU IAI FENGAUE'AKI VAOFI PEA KOU FIE FAKAMALO AI KIHE KAINGA NIUATOPUTAPU, KUO TU'U HAKE ENI 'A E NGAahi KULUPU, KULUPU E NGAahi SIASI, KULUPU E NGAahi KALAPU KAVATONGA, KULUPU E KAKAI FEFINE 'ONAU TAKIMU'A 'I HE NGAUE, PEA KOE ME'A FAKAFIEFIA IA KOE TU'U E KAKAI 'O E VAHEFONUUA 'O FAKAHOKO 'A E NGAUE, O IKAI FAKAFALALA PE KI HE TOKONI 'A E PULE'ANGA. OKU IAI AI E FAKAMALO MAKEHE AI KIHE KAKAI O E VAHEFONUUA, OKU IA E FENGAUE'AKI 'A E PULE'ANGA MOE NGAahi KAUTAHA TOKONI MEI MULI KOE IPAC OKU IAI A E MOTI TONGA PEA OKU I HENI HONO PULE KO SOANE PATOLO KOENAU TOKONI KI HE NGAahi KOMIUNITI PEA KUO LAKA ENI I HE PAANGA E VAEUA MILIONA KUO NAU TOKONI'AKI KI HE COMMUNITY KOE'UHII KE LANGA HAKE AI ENAU NGAahi MA'U'ANGA MO'UI. 'I HE TAIMI TATAU KOE ME'A FO'OU HE TA'UNI, VAKALAHI NA'E FAI E FEINGA KOE'UHII KOE MAKETI PEA NA'E LELE ATU AI E ONGO MATU'A KI HE ONGO HAAMOAA PEA KUO TALI EHE ONGO HA'AMOAA 'A E FUA 'O E FONUA. KO PANGOPANGO OKU IAI ENAU POLOKALAMA KOE KAI TA'ETOTONGI 'A E FANAU AKO I HE PONGIPONGI MOE HOATA KAE FAKAPAANGA EHE PULEANGA AMELIKA KOE PAANGA E 1,700,000 AMELIKA, KUO NAU TALI KE 'OATU E FUA E FONUA MEI TONGANI KE FAKAHOKO 'AKI E POLOKALAMA KOIA, PEA KOU 'I HENI MOE NI'IHI 'O E KAU EXPORTER, OKU I HENI A AFEAKI MEIHE TINOPAI FARM, MINOLU NISI MEIHE NISI TRADING, TO'IMOANA MEIHE KAUTAHA NGOUE 'A TONGA, JOHN ROSS MEIHE HEILALA VANILA, KOE FEINGA KOTOA PE ENI KOE'UHII KE MAKETI'I E FUA 'O E FONUA. PEA NA'E IA I ME'A E TAHA NAMAU PALOPALEMA IA AI 'I HE KUOHILI HENA'E 'IKAI KE HALANGAVAKA 'A EONGO NIUA, KA 'OKU 'IAI 'ETAU VAKA UTA KOE NIUVAKAI KOE VAKA IA OKU FEUNGA KE UTA ETAU KOLOA KI HE OGO HA'AMOAA HANGATONU ATU PE HANGATONU MAI PEA OKU IAI E TUI 'I HE KAHU'U VAVE MAI 'E TOE LANGA 'ETAU TAF'A'AKI KOIA KI HE NGOUE. OKU MAHINO FOKI I HEENE FINANGALO KE FAI HANO TOKONIA 'A E VAHEFONUUA HILI KOIA 'A E TO 'A E TSUNAMI, PEA KOU FIE FAKAMALO MO FAKAHOKO ATU 'OKU 'IAI E FENGAUE'AKI VAOFI MOE NGAahi KAUTAHA A MULI KOE EU KUO 'OSI 'ENAU NGAahi E NGAahi HALA KOENI 'O E VAHEFONUUA KOE TOKONI LAHI KOE KAKAI PE 'O E NGAahi KOLO, 'OKU 'IAI E FAKMALO KI FAO NAU 'OMI E VAKA, MISINI, NGAahi NAUNAU TOUTAI. PANGIKE 'A MAMANI NAU LANGA E FALE E FITUNGOFULU TUPU, PEA OKU OU TUI KUO TU'U E VAHEFONUUA HE TU'UNGA FAKAFIEMALIE PEA HANGE KOE FOLOFOLA 'O E 'AHONI TEUAKI KIIHA FAINGATA'A 'E HOKO 'I HE KAHU'U HE'OKU KAMATA KE HOKO E FELIULIUAKI 'A E 'EA KOE PALOPALEMA IA 'OKU FEHANGAHANGAI MO MAMANI. VAKALAHI KUO MAHINO KIATE AU TA KOE ME'A NA'E TALAKI 'I HE KUOHILI 'A E LILIU FAKAPOLITIKALE 'OKU IKAI KOE NGATA'ANGA IA TA KOE MEA OKU FIEMAU KOE LILIU FAKAEKONOMIKA. KOE FINANGALO IA KE 'OUA E OSI ANGE LILIU OKU KEI FAINGATA'IA AI PE E TAMA OKU ALU KI TOKANGA, KEI MASIVA PE TAMA TOUTAI, KEI FAKA'OFAPA PE 'A FALEHANGA, TA KOE LILIU MO'ONI KOE 'AVE MONU'IA KI HE TEPILE 'A E MASIVA 'O HANGE KO E FOLOFOLA MEIHE TALONI 'O IKAI KE 'INASI PE AI HA TOKOSI'I KA E INASI AI 'A E TONGA KOTOA. KOU LAVE'I FOKI VAKALAHI KOE TALONI MOE TA'AHINE KUINI 'ENA POUPOU KI HE LOTU PEA MAHINO KIATEAU TA KOE KAKATO 'O E LILIU KOE LILIU FAKALAUMALIE, TANGATA'EIKI PALESITENI 'OKU 'IAI E TUKUPA 'I HE FAKAFOFONGA NOPELE FUSITU'A PEHE KI HE FAKAFOFONGA FALEALEA FEA'AO VAKATA KEMAU FEINGA KE FAKAKAKATO 'A E LILIU FAKALAUMALIE 'I HEEMAU TUI KA

'IKAI LANGA 'E SIHOVA 'A E FALE KOE TUENOA PE. VAKALAHI IKAI KE IAI HA ME'A IA 'E MA'U KOE 'OFA
ATU PE KI LOTO TATAU, LEVELEVA E MALANGA KAU TATAU ATU.